

= سازمان ملل متحد ۱۲ قطعنامه در خصوص جنگ عراق و ایران صادر کرد. قطعنامه ۵۹۸ هشتمین قطعنامه سازمان ملل بود که در روز ۲۹ تیرماه ۱۳۶۶ تصویب شد و پس از یک سال در ۲۷ تیرماه ۱۳۶۷ با پذیرش رسمی از سوی جمهوری اسلامی به جنگ بین ایران و عراق خاتمه داد و صلحی نسبی را در منطقه برقرار کرد.

اگرچه ترتیبات و مقررات قطعنامه به راحتی اجرا نشد و به دلیل اختلافات نظر دو طرف در تفسیر و اجرای مقررات آن و از همه مهمتر کارشکنی‌های عراق روند اجرای آن خصوصاً در ابتدا با مشکلاتی مواجه و در مواردی ترتیبات قطعنامه، گاهی نقض و یا ناقص اجرا گردید، تصویب قطعنامه ۵۹۸ در ۲۰ ژوئیه ۱۹۸۷ (۲۹ تیر ۱۳۶۶) براساس بند هفت منشور سازمان ملل حکایت از آن داشت که اعضای شورای امنیت به ویژه اعضای دائمی آن تصمیم جدی گرفته بودند تا صرف نظر از علت و انگیزه جنگ بین دو دولت به آن پایان دهند.

این قطعنامه با قطعنامه‌های پیشین شورا متفاوت بود. مهم‌ترین تفاوت آن از نظر صوری، قرار گرفتن آن در قالب فصل ۷ منشور ملل متحد بود که آن را از حالت توصیه خارج و برای دوطرف جنگ لازم‌الاجرا می‌کرد. از نظر محتوایی نیز این قطعنامه از قطعنامه‌های پیشین جامع‌تر بود و در آن سعی شده بود برخی دیدگاه‌ها و خواسته‌های ایران مورد توجه قرار گیرد.

این نوشتار به بررسی مختصر دلایل اقدام شورای امنیت برای تصویب این قطعنامه، بررسی تحولات نظامی جنگ در سال‌های پایانی و برخی دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران پرداخته است.

زمینه‌های تغییر مفاد قطعنامه ۵۹۸ به وسیله سازمان ملل

رد قطعنامه‌های شورای امنیت توسط جمهوری اسلامی ایران به دلیل یکطرفه بودن اکثر مفاد این قطعنامه‌ها ناتوانی شورای امنیت سازمان ملل را در حل مشکل جنگ ایران و عراق بیش از پیش به نمایش می‌گذاشت. این مسأله موجب شد تا شورای امنیت در مواجهه با آخرین موضع ایران در قبال قطعنامه ۵۸۸ به این نتیجه برسد که تا زمان ملحوظ نمودن برخی نظرات ایران، از صدور هرگونه قطعنامه دیگری خودداری ورزد. این نتیجه در کنار دو مسأله اساسی دیگر باعث شد تا شورای امنیت اقدام به تصویب قطعنامه‌ای کند که در آن تا حدودی نظرات ایران، بویژه در زمینه تعیین متجاوز منعکس شده باشد. این دو مسأله عبارت بودند از:

پیروزی‌های بزرگ و استراتژیک ایران در جبهه‌های جنگ بویژه در دو عملیات والفجر ۸ و کربلای ۵

به توافق رسیدن آمریکا و شوروی در مورد حل چندمنزاعه منطقه ای از جمله جنگ ایران و عراق

با در نظر داشتن مسائل فوق، دبیرکل سازمان ملل نسبت به مؤثرافتادن قطعنامه‌های ۵۸۲ و ۵۸۸ اظهار بدبینی کرد و پس از توضیحات خود با ذکر افزایش حملات به کشتی‌های تجاری و نفتی در خلیج فارس، از گسترش بیش از حد جنگ و تهدید صلح جهانی اظهار نگرانی کرد. پس از این گزارش دبیرکل طی مشورت‌های خود با اعضای دائم شورای امنیت، بیانیه‌ای را به عنوان رئیس شورا در تاریخ یکم دی ماه سال ۶۵ منتشر کرد که توسط نماینده آمریکا قرائت شد. پس از بیانیه مذکور دبیرکل مجدداً از اعضای شورای امنیت درخواست کرد تا مساعی خود را جهت یافتن راه حل اساسی، برای پایان یافتن جنگ به کار گیرند. شورای امنیت نیز پس از استماع نظرات دبیرکل آمادگی خود را برای یافتن راه حلی جدید برای پایان دادن به جنگ اعلام کرد و از اسفندماه سال ۶۵ (همزمان با موفقیت‌های ایران در عملیات کربلای ۵) گروه کار ویژه‌ای مرکب از اعضای دائم شورای امنیت (آمریکا، شوروی سابق، چین، فرانسه و انگلیس) به منظور بحث و تبادل نظر پیرامون بررسی راه‌های پایان جنگ ایران و عراق تشکیل شد. نتیجه کار این گروه که جلسات کار خود را به صورت محرمانه برگزار می‌کردند تحت عنوان قطعنامه ۵۹۸ منتشر شد.

تأثیر دوا بر قدرت در جنگ و پایان آن

همانگی و توافق دو ابرقدرت که پس از پایان جنگ جهانی دوم بی‌سابقه بود دو ویژگی مهم داشت که هر دو بر جنگ ایران و عراق و پایان آن تأثیر گذاشت: یکی دامنه گسترده گفت‌وگوهای خلع سلاح و کنترل تسلیحات و دیگری حل و فصل درگیری‌های محلی یا اعاده نقش سازمان ملل متحد. از همین رو بین‌المللی شدن جنگ ایران و عراق، آهنگ خطر را برای دو ابرقدرت به صدا درآورد و سیاست‌های گورباچف و مشکلات آمریکا زمینه را برای همانگی ابرقدرت‌ها و اقدام مشترک برای پایان دادن به جنگ ایران و عراق فراهم ساخت. آنها هرکدام از نقطه نظر منافع خود و تهدیدات و خطراتی که از تداوم جنگ متوجه آنها می‌شد بر پایان آن تأکید کردند و با استفاده از مکانیزم‌هایی که در اختیار داشتند بر جمهوری اسلامی ایران فشار آوردند.

برخورد منفی ایران با قطعنامه های صادره از موضع قدرت نظامی

جمهوری اسلامی ایران به دلیل جو حاکم بر شورای امنیت که به شدت متأثر از سیاست‌های دو ابرقدرت شرق و غرب بود و نیز به دلیل ماهیت قطعنامه‌های صادره از سوی این شورا، هیچگاه قطعنامه‌های صادر شده را مورد تأیید قرار نداد و ضمن رد

مستدل آنها خواستار برخورد عادلانه شورا با موضوع جنگ شد. مواردی همچون عدم استفاده از لفظ منازعه یا جنگ در قطعنامه‌ها و یا عدم گنجانیدن ماده‌ای جهت شناسایی آغازگر جنگ و ... از دلایلی بود که ایران جهت رد قطعنامه‌ها به آنها استناد می‌کرد. علاوه بر این ایران با ادامه عملیات نظامی در جبهه‌های جنگ مصر بود تا حقوق تصبیع شده خود را بدون اتکا به قدرت‌های بزرگ به دست آورد. این مسأله در کنار عدم تأثیرپذیری ایران از سیاست‌های دو ابرقدرت باعث می‌شد تا ایران مستقل از جو حاکم بر روابط بین‌الملل حرکت کند که تحمل این مسأله برای قدرت‌های بزرگ دشوار بود.

پیروزی‌های بزرگ ایران در جبهه‌های جنگ

ادامه تحرکات ایران در جبهه‌های جنگ، موفقیت در عملیات والفجر ۸ و کربلای ۵، تصرف منطقه فاو، عملاً ارتباط عراق با خلیج فارس را قطع کرد و ایران را در کنار کشور کویت که یکی از اصلی‌ترین حامیان اقتصادی عراق در جنگ بود قرار داد. تصرف منطقه شلمچه نیز ایران را به شهر استراتژیک بصره که برای عراق اهمیتی خاص داشت نزدیک کرد و باعث تغییر موازنه جنگ به نفع ایران گردید امیدواری قدرت‌های بزرگ و کشورهای منطقه نسبت به مقاومت عراق هم بشدت کاهش یافت در نتیجه در شرایطی که احتمال موفقیت‌های ایران روبه افزایش و مقاومت عراق روبه کاهش گذارده بود، پایان جنگ بدون طرف پیروز می‌توانست تأمین کننده حداقل خواسته‌های دو ابرقدرت از پایان جنگ ایران و عراق باشد.

بررسی وضعیت عینی جنگ در سال‌های پایانی

بررسی تحولات نظامی جنگ پس از حمله سراسر عراق به ایران در شهریور ۱۳۵۹ و متوقف شدن ماشین جنگی این رژیم در اوائل سال ۱۳۶۰ و همچنین بازپس گیری خرمشهر در سوم خرداد سال ۱۳۶۱ نشان از تغییر روند جنگ به سود ایران بود. بعد از فتح فاو و عملیات موفق کربلای ۵ تحلیلگران غربی و شرقی از احتمال پیروزی قریب الوقوع ایران در جنگ و سرنگونی رژیم بعث سخن می‌گفتند اما از بهار سال ۱۳۶۷ تحولات جنگ به نحو غافلگیرانه‌ای در عرض سه ماه به زبان ایران و به سود عراق تغییر یافت که منجر به تغییر وضعیت نظامی عراق از سوی سران حکومت این کشور شد. روند جنگ در دو سال آخر به گونه‌ای بود که دشمن در منطقه جنوب با تهدید جدی‌ای مواجه نبود. این موضوع فرصت لازم را به دست داد تا ارتش عراق استراتژی خود را در جنوب از پدافند به آفند تغییر دهد. از سوی دیگر تشدید فشارهای ایران باعث شد تا سازمان رزم عراق فراخوانی نیروها را از یک نوبت تا قبل از سال ۱۳۶۵ به ۳۰ نوبت در این سال افزایش دهد و در هر دوره نیز ۱۰۰۰ زارتن از مشمولان جدید خود را برای اعزام به صحنه نبرد آماده و روانه کند. موضوعی که به گسترش چشمگیر سازمان رزم عراق منجر شد، همزمان با این تحولات و با توجه به اینکه حمایت‌های مردمی هسته مرکزی دفاع و قدرت نظامی ایران را تشکیل می‌داد نوعی گرایش نسبت به این تحلیل پدید آمد که تغییر روحیه مردم ایران می‌تواند تنها عامل شکست جمهوری اسلامی باشد. در نتیجه این تحلیل عراق مرحله دیگری از حملات موشکی و جنگ شهرها را با هدف درگیرکردن مستقیم مردم با نتایج خسارت بار جنگ آغاز کرد.

تغییرات در موازنه جنگ

پس از درگیری‌های ایران با آمریکا در سال ۱۳۶۶ در خلیج فارس و عدم تعرض جدی به استحکامات عراق در همین سال و ایجاد یک فضای تنفسی برای عراق، در حالی که نیروهای نظامی ایران پس از عملیات والفجر ۱۰ به شهرهای خود برگشته و نیروهای سیاسی سرگرم انتخابات مجلس بودند در ساعت ۵ بامداد روز یکشنبه ۲۸ فروردین ۱۳۶۷ ارتش عراق با اجرای آتش توپخانه سنگین و حملات شیمیایی علیه نیروهای ایرانی تهاجم خود را به فاو آغاز کرد. این در حالی بود که از سال ۱۳۶۶ به بعد کل نیروهای ایرانی مستقر در تمامی منطقه جنوب کمتر از صدگردان و نیروهای عراقی مشتمل بر ۳۰۵ گردان درگیر و ۱۳۰ گردان احتیاط بودند.

در توضیح دلایل تغییر جغرافیای جنگ از سوی ایران باید گفت این اقدام ناشی از بن بست جبهه‌های جنوبی بود. سقوط فاو استراتژی سیاسی سابق ایران مبنی بر متقاعدکردن کشورهای حامی عراق برای دادن امتیاز به جمهوری اسلامی به دلیل برتری قدرت تهاجمی ایران در مقایسه با عراق و همچنین در اختیار داشتن مناطقی از خاک عراق را آسیب پذیر کرد و در معرفی تغییر داد.

سقوط شلمچه

عراق پس از حمله به فاو و تصرف این شهر در زمانی کمتر از ۴۸ ساعت، نقل و انتقالات از منطقه فاو را با هدف آمادگی برای عملیات بعدی آغاز کرد و سرانجام ۳۸ روز پس از حمله به فاو در ساعت ۸ روز چهارم خرداد ۱۳۶۷ به منطقه شلمچه حمله کرد.

در واکنش به شکست شلمچه ایران اقدامات زیر را انجام داد:

افزایش فعالیت دیپلماتیک و اعمال فشار برای تغییر در بندهای قطعنامه ۵۹۸ به سود جمهوری اسلامی ایران

دعوت از مردم و بسیج آنها برای حضور در جبهه‌های جنگ

اقدام به تغییرات جدید در سطوح عالی فرماندهی نظامی که بارزترین آن انتصاب هاشمی رفسنجانی به عنوان جانشینی

فرماندهی کل قوا در ۱۲ خرداد ۱۳۶۷ بود.

سقوط جزایر مجنون

یک ماه پس از سقوط شلمچه دشمن با استفاده گسترده از سلاح‌های شیمیایی در بامداد چهارم تیرماه ۱۳۶۷ به جزایر مجنون حمله کرد و با آغاز تاریکی مناطق مزبور را از تصرف نیروهای ایرانی درآورد و بدین ترتیب موقعیت خود را تثبیت کرد.

حمله موشکی آمریکا به هواپیمای مسافربری ایران

شکست‌های نظامی ایران افزون بر مسائل مزبور متأثر از حضور نظامی گسترده آمریکا در خلیج فارس و گشوده شدن جبهه‌های جدید و نامتقارن در مقابل ابر قدرت آمریکا بود و پیشرفته‌ترین سلاح‌های روز را در اختیار داشت و بدون هیچ محدودیتی جنگ خود را آغاز کرده بود. جدا از درگیری‌های مستقیم نظامی، ناو هواپیمابر وینسنس در یک اقدام ضد انسانی در ۱۲ تیر ۱۳۶۷ (هشت روز پس از سقوط جزایر) با شلیک دو فروند موشک به سوی هواپیمای غیرنظامی جمهوری اسلامی ایران که از بندر عباس عازم دبی بود ۲۹۰ تن انسان غیرنظامی را به کام مرگ فرستاد.

تداوم تهاجم به عراق

پس از سقوط جزایر مجنون و احتمال حمله عراق به جبهه شمالی، نیروهای خودی برای تمرکز توان و خارج کردن ابتکار عمل از دست نیروهای عراق تصمیم گرفتند مناطق تصرف شده در جبهه‌های شمالی شامل حاج عمران، پنجوبین و ماؤوت را که در سال ۱۳۶۶ و اردیبهشت ۶۷ با عملیات کربلای ۱۰، نصر ۴ و نصر ۸ و بیت‌المقدس ۶ آزاد شده بود تخلیه کنند. پس از نیروهای دشمن در ۲۱ تیر ۱۳۶۷ و با یک عملیات گسترده و استعداد ۱۱ لشکر منطقه وسیعی در غرب عین خوش، موسیان و جنوب دهلران را به تصرف خود درآوردند.

تصمیم نهایی و پذیرش قطعنامه ۵۹۸

مجموع عوامل ذکر شده پیش زمینه لازم را برای اتخاذ تصمیم نهایی ایران مبنی بر عقب نشینی فراهم آورد.

از سوی دیگر پس از عقب‌نشینی ایران از برخی از مناطق همچون حلبچه در ۲۲ تیر ۱۳۶۷ و ادامه حملات عراق و تشدید فشارهای بین‌المللی به ایران جلساتی در داخل کشور با هدف اتخاذ تصمیم نهایی درباره جنگ تشکیل شد و در نشست مشترک سه قوه که اعضای شورای نگهبان نیز در آن حضور داشتند، شرایط نظامی-سیاسی کشور مورد بحث قرار گرفت. امام نیز در روزهای ۲۳ و ۲۴ تیر ماه نشست‌های مشورتی جداگانه‌ای انجام دادند ولی نشست نهایی و اصلی طبق دستور امام با حضور ۴۰ تن از شخصیت‌های کشوری و لشکری در روز ۲۵ تیر تشکیل شد.

چند روز پس از تشکیل این جلسه هاشمی رفسنجانی اعلام کرد: طی بحث‌هایی که صورت گرفت مجموعه شرایط، جمهوری اسلامی را به این نتیجه رساند که برای مصلحت انقلاب قطعنامه ۵۹۸ پذیرفته شود.

بدین ترتیب دو روز پس از پیشروی‌های عراق در خاک ایران در ۲۷ تیر ۱۳۶۷ جمهوری اسلامی ایران با ارسال نامه‌ای به خاویز پرز دکوئیار دبیر کل سازمان ملل، رسماً قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت.

در هر صورت قطعنامه ۵۹۸ با تدبیر حضرت امام پذیرفته شد. با این تصمیم هر چند مردم و رزمندگان شگفت زده شدند اما امام خمینی به آنها سفارشی کردند: «این روزها ممکن است بسیاری از افراد به خاطر احساسات و عواطف خود صحبت از چراها و بایدها و نبایدها کنند که هرچند این مسأله به خودی خود یک ارزش بسیار زیبا است اما اکنون وقت پرداختن به آن نیست». مردم، مسئولان و رسانه‌های گروهی از پرداختن به جزئیات دلایل سیاسی پذیرش قطعنامه خودداری کردند اما به نظر می‌رسد در حال حاضر، در صورتی که مصلحت کشور اجازه دهد مسئولان خواهند توانست به طور شفاف شرایط آن روز کشور، فشارهای بین‌المللی برای در انزوا قرار دادن جمهوری اسلامی و نیز در تنگنا قرار دادن ایران از نظر اقتصادی، سیاسی و نظامی را برای مردم و افکار عمومی تبیین کنند تا از هرگونه قضاوت شتابزده و نارسا اجتناب شود.

صرف نظر از زمان پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی دلایل مختلف پذیرش آن از جمله دلایل سیاسی بسیار با اهمیت هستند. اگرچه دلایل اقتصادی و نظامی و ملاحظات دیگر نیز در پذیرش قطعنامه مزبور نقش داشتند اما به نظر می‌رسد دلایل سیاسی وجه غالب این روند محسوب می‌شود. شاید بتوان گفت تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای از جمله دلایل پذیرش این قطعنامه از سوی ایران بوده است.

آیت‌الله هاشمی رفسنجانی امام جمعه موقت تهران و جانشین وقت فرماندهی کل قوا در خطبه‌های نماز جمعه تهران در ۲۸ مرداد ۱۳۶۷ با بجا ارزیابی کردن زمان پذیرش قطعنامه دلیل آن را غرور ملی دانسته و می‌گوید: «از دیدگاه دیگر ما به مسائلی رسیدیم که آن موقع [چند ماه زودتر از پذیرش قطعنامه] نمی‌رسیدیم. رفع ادعای جنگ‌طلبی ما و صلح‌طلبی عراق، از جمله دستاوردهایی بود که پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ در زمان فعلی به دست آمد.»

در ۲۱ مرداد ۱۳۶۷ آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی که در آن زمان رئیس جمهور بودند در خطبه‌های نماز جمعه

تهران عنوان کردند: «اعلام قبول قطعنامه از طرف جمهوری اسلامی ایران دو فایده اساسی داشت: اول اینکه آتش بس را به صلاح انقلاب و کشور دانستیم و دوم اینکه با اعلام قبول قطعنامه، ماهیت رژیم عراق علیرغم ادعای صلح‌طلبی، آشکار شد و تحولات بعدی اصالت هر دو مصلحت را مشخص کرد... رژیم عراق در مقابل این حرکت غیر منتظره جمهوری اسلامی ایران درماند. اگر طالب پوشاندن چهره جنگ‌طلبانه خود بود باید آتش بس را قبول می‌کرد. اگر می‌خواست زیر بار نرود، چهره منافقانه این رژیم افشا می‌شد و این هر دو به نفع کشور ما بود.»

پیام حضرت امام خمینی (ره) بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی ایران پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸

پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران، حضرت امام خمینی (ره) بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی ایران پیام مهمی را در این خصوص خطاب به ملت ایران صادر فرمودند.

بخشی از پیام امام (ره) به مسئولان، رزمندگان و ملت ایران به این شرح است:

«... و اما در مورد قبول قطعنامه که حقیقتاً مسأله بسیار تلخ و ناگواری برای همه و خصوصاً برای من بود این است که من تا چند روز قبل معتقد به همان شیوه دفاع و مواضع اعلام شده در جنگ بودم و مصلحت نظام و کشور و انقلاب را در اجرای آن می‌دیدم، ولی به واسطه حوادث و عواملی که از ذکر آن فعلاً خودداری می‌کنم و به امید خداوند در آینده روشن خواهد شد و با توجه به نظر تمامی کارشناسان سیاسی و نظامی سطح بالای کشور که من به تعهد و دلسوزی و صداقت آنان اعتماد دارم با قبول قطعنامه و آتش بس موافقت نمودم و در مقطع کنونی آن را به مصلحت انقلاب و نظام می‌دانم و خدا می‌داند که اگر نبود انگیزه‌ای که همه ما و عزت و اعتبار ما باید در مسیر مصلحت نظام و مسلمین قربانی شود، هرگز راضی به این عمل نمی‌بودم و مرگ و شهادت برایم گواراتر بود، اما چاره چیست؟»

در فرازهای پایانی این پیام هم چنین می‌خوانیم: «همه باید به رضایت حق تعالی گردن نهیم؛ دیروز روز امتحان الهی بود که گذشت و فردا امتحان دیگری است که پیش می‌آید... من باز می‌گویم قبول این مسأله برای من از زهر کشنده‌تر است ولی راضی به رضای خدایم و برای رضایت او این جرعه را نوشیدم و نکته ای که تذکر آن لازم است در قبول این قطعنامه فقط مسئولین کشور ایران با اتکای خود تصمیم گرفتند. تصمیم امروز فقط برای تشخیص مصلحت بود... بدانید که پیروزی از آن شماست.»

انتشار نامه امام (ره) حرف ناگفته‌ای از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ باقی نگذاشت و مصلحت کشور در آن روزها ایجاب کرد که قطعنامه را بپذیریم.

نکات بارز این قطعنامه عبارتند از:

رعایت فوری آتش بس و بازگشت به مرزهای شناخته شده.

اعزام تیم ناظر سازمان ملل متحد برای نظارت بر آتش بس و عقب‌نشینی.

آزادی بدون تأخیر اسرای جنگی.

حل اختلافات میان طرفین با کمک دبیر کل.

دعوت از سایر کشورها برای عدم مداخله‌ای که منجر به تشدید و گسترش منازعه شود.

درخواست از دبیر کل برای تعیین یک هیأت راجع به مسئولیت منازعه.

۱۲ روز بعد از اشغال کویت توسط عراق در ۲۴ مرداد ۱۳۶۹، رادیو بغداد نامه صدام رئیس جمهور عراق را مبنی بر پذیرفتن قرارداد ۱۹۷۵ توسط دولت عراق قرائت کرد. سه سال پس از صدور قطعنامه ۵۹۸ با تلاش‌های مسئولان نظام جمهوری اسلامی، در ۱۸ آذر ۱۳۷۰، حقانیت ایران در دفاع از کشور به اثبات رسید و خاویر پرزکوئیبار، دبیرکل سازمان ملل متحد، طی یک گزارش رسمی به شورای امنیت اعلام کرد که عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ به ایران حمله کرده است. متجاوز شناختن عراق، اگر چه بسیار دیر اعلام شد، ولی از پیروزی‌های مهمی است که در تاریخ کشورمان ثبت گردید.

نوشتاری از سرهنگ ستاد قاسم اکبری مقدم از سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران.